

סדרת ניירות מדיניות

**נשים בשוק העבודה:
השפעת ההשכלה על דפוסי התעסוקה ועל השכר**

חיה שטייר ואפרת הרצברג

נייר מדיניות מס' 2013.08

WOMEN IN THE LABOR FORCE:
THE IMPACT OF EDUCATION ON EMPLOYMENT PATTERNS
AND WAGES

Haya Stier and Efrat Herzberg

Policy Paper No. 2013.08

* * *

הדעות המובאות להלן הן של המחברים ואינן בהכרח משקפות את דעות מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.

מותר לצטט קטעי טקסט קצרים – שאינם עולים על שתי פסקאות – ללא הסכמה מפורשת, ובלבד שיינתן אזכור מלא למקור הציטוט.

נשים בשוק העבודה: השפעת ההשכלה על דפוסי התעסוקה ועל השכר

חיה שטייר ואפרת הרצברג*

תקציר

פרק זה סוקר שינויים שחלו בכוח העבודה הנשי במהלך 30 השנים האחרונות, תוך התמקדות בהשכלה ובהשפעתה על מעורבות הנשים בשוק העבודה. להשכלה יש תפקיד מרכזי בהסבר ההשתתפות של נשים בשוק העבודה והשינויים שחלו הן בפעילות הכלכלית של נשים והן בהרכב כוח העבודה. אף שבתקופה הנבדקת חלה עלייה בשיעור הכללי של נשים המשתתפות בכוח העבודה, הפעילות הכלכלית של נשים בעלות השכלה נמוכה הולכת ומצטמצמת; היקף מעורבותן בשוק העבודה הצטמצם מבחינת שעות העבודה, והן נדחקו למקצועות השירותים. מצב זה יוצר קיטוב בין נשים בעלות כישורים, שבפניהן עומדות הזדמנויות תעסוקתיות רבות ותנאי עבודה הולמים, ובין אלו שכישוניהן פחותים. אולם הגידול המשמעותי בהשכלה הגבוהה לא בהכרח יצר הזדמנויות תעסוקתיות חדשות. חלק מהנשים בעלות ההשכלה הגבוהה הצליחו להיכנס למקצועות פרופסיונליים וניהוליים שזוהו עם גברים – המציעים תנאי עבודה טובים, הזדמנויות קידום ושכר יחסי גבוה – אולם נראה כי קצב גידול ההשכלה גבוה יותר מאשר קצב הגידול בביקושים למקצועות פרופסיונליים, וחלק גדול מהנשים המשכילות מסתפקות במקצועות שבעבר דרשו כישורים ברמה נמוכה יותר.

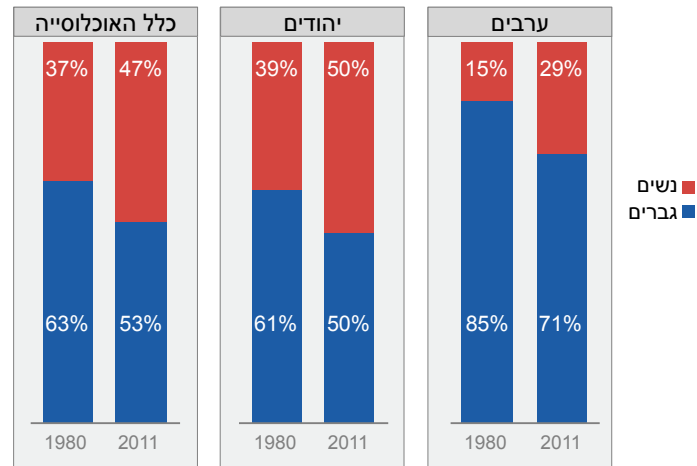
בעשורים האחרונים נמצא כוח העבודה הנשי בעולם המערבי, ובכלל זה בישראל, במגמת עלייה. כיום כ-53 אחוז מכלל הנשים בנות 15 ומעלה משתתפות בכוח העבודה, לעומת 29 אחוז בתחילת שנות השבעים. בקרב היהודיות

* פרופ' חיה שטייר, ראש תכנית המדיניות בתחום הרווחה במרכז טאוב, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה והחוג ללמודי עבודה באוניברסיטת תל אביב; אפרת הרצברג, החוג ללימודי עבודה, אוניברסיטת תל אביב.

שיעור ההשתתפות גבוה עוד יותר (59 אחוז). נתונים אלו נמוכים יותר מאשר שיעורי ההשתתפות בקרב גברים, אולם כאשר ממקדים את תשומת הלב ביהודים בגילי העבודה העיקריים (25 עד 54) עולה כי ההבדל מזערי: 83 אחוז מכלל הנשים ו-84 אחוז מכלל הגברים לוקחים חלק בשוק העבודה. שינויים אלו מיוחסים בדרך כלל לעלייה המשמעותית שחלה בהשכלת נשים, לגידול הביקוש לכוח העבודה הנשי עם ההתרחבות של מגזרי השירותים ועבודות הצווארון הלבן, ולעלייה שחלה במקביל בשכר המוצע להן (קמחי, 2011). גורם נוסף הוא השינויים שחלו בתחומי המשפחה, הן ההתאחרות של גיל הנישואים, ובעיקר ההורות, והן בחלוקת העבודה המגדרית. עיקר המצטרפות לשוק העבודה הן כיום נשים נשואות ואימהות לילדים צעירים, ובמרבית המשפחות בישראל (כמו ברוב המדינות המתועשות) שני בני הזוג משתתפים בכוח העבודה (שטייר, 2010).

לעלייה בשיעורי ההשתתפות של נשים בשוק העבודה יש משמעות הן מבחינת הרכב כוח העבודה והן מבחינת מאפייני הנשים בשוק העבודה. ההצטרפות של נשים רבות שינתה באופן משמעותי את ההרכב המגדרי של שוק העבודה: מקבוצת מיעוט, שהייתה רק כשליש מכוח העבודה לפני כ-30 שנה, גדלה קבוצת הנשים וכיום שיעורה עומד על כמחצית מכוח העבודה, כפי שמראה תרשים 1 – כלומר שוק העבודה נעשה מאוזן יותר מבחינה מגדרית. בקרב האוכלוסייה היהודית, שבה שיעורי ההשתתפות של נשים גבוהים יותר, שוק העבודה מאוזן מגדרית לחלוטין, ואילו בקרב הערבים, למרות הגידול שחל בחלק היחסי של נשים בשוק העבודה, הנשים הן עדיין מיעוט (29 אחוז).

תרשים 1
**התפלגות מגדרית של כוח העבודה בישראל,
 1980 ו-2011**

מקור: חיה שטייר ואפרת הרצברג, מרכז טאוב
נתונים: סקרי כוח אדם של הלמ"ס

עם זאת, כוח העבודה הנשי אינו עשוי מקשה אחת. העלייה בהשתתפות הנשים בשוק העבודה לא חלה באופן אחיד בכל קבוצות האוכלוסייה, וגם אופן ההשתתפות, שעות העבודה, סוגי המקצועות וכמובן השכר משתנים מאוד בין הקבוצות. בבחינה לאורך זמן מתברר כי גם בקרב הנשים, כפי שאירע בכלל כוח העבודה, התגבר אי השוויון בעשורים האחרונים. פרק זה יעמוד על המאפיינים של קבוצות נשים שונות ועל הפערים העיקריים ביניהן, בדגש מיוחד על תפקידה של ההשכלה ביצירת פערים אלו.

1. שינויים בתעסוקת נשים לאורך זמן

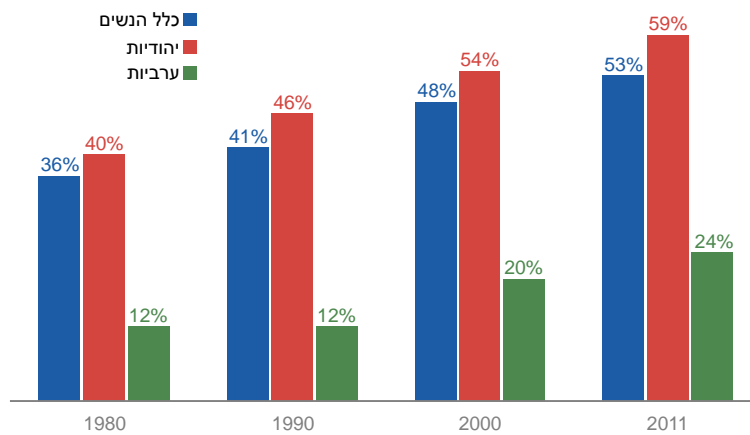
כפי שצוין קודם, בשיעורי ההשתתפות של נשים בעשורים האחרונים חלה עלייה משמעותית. תרשים 2 מציג את שיעורי ההשתתפות בכלל אוכלוסיית הנשים בין השנים 1980 ל-2011.

מהתרשים עולה כי לאורך התקופה חלה עלייה בשיעורי ההשתתפות בכוח העבודה של כלל הנשים מגיל 15 ומעלה: בעוד שכשליש מהן השתתפו בכוח העבודה בשנת 1980, כיום 53 אחוז מתוכן נמצאות בכוח העבודה. השוואה בין יהודיות לערביות מגלה פער משמעותי מאוד, שנמשך לאורך כל התקופה: בשנת 1980 השתתפו 40 אחוז מכלל היהודיות בכוח העבודה לעומת 12 אחוז מכלל הערביות – פער של 28 אחוז. אף על פי שחל גידול בשתי הקבוצות – שיעור ההשתתפות של נשים ערביות הוכפל במהלך 30 השנים האחרונות – הפערים בין המגזרים המשיכו להתרחב, ועמדו על 34 נקודות אחוז בשנת 2000 ועל 35 נקודות אחוז בשנת 2011.

תרשים 2

שיעורי השתתפות נשים בכוח העבודה לפי לאום

כאחוז מכלל בנות 15 ומעלה בכל קבוצת אוכלוסייה, 1980–2011

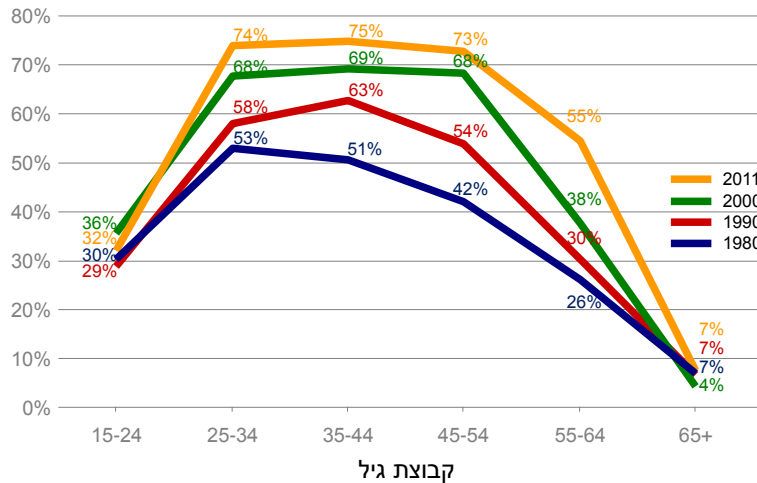
מקור: חיה שטייר ואפרת הרצברג, מרכז טאוב
נתונים: סקרי כוח אדם של הלמ"ס

כאמור, למרות ההבדלים בין שתי הקבוצות, העלייה בהשתתפות בכוח העבודה מאפיינת את כלל הנשים בישראל. היא קשורה לשינויים שחלו בהרכב ההון האנושי של נשים (בעיקר העלייה בהשכלה) אך גם לשינויים מבניים בשוק העבודה, בארגון משק הבית, במצב הכלכלי ובנורמות הקיימות לגבי תפקידים מגדריים (שטייר, 2010). השינוי הבולט ביותר הוא העלייה ברמת ההשכלה של נשים, ובעיקר כניסתן בשיעורים גבוהים למערכת ההשכלה הגבוהה (שביט וברונשטיין, 2011). במקביל חלו שינויים במבנה המשק התעשייתי: הגידול בשירותים החברתיים ומקצועות הצווארון הלבן והמעבר לתעשיות עתירות ידע העלו את הביקוש לכוח עבודה נשי מיומן (שטייר, 2006). תהליכים אלו חלו ברוב המדינות המתועשות בצד חקיקה והסדרים מוסדיים, בעיקר כאלו המיועדים להגברת השוויון המגדרי והגברת הנגישות של שוק העבודה לאימהות. הגידול בביקוש לכוח העבודה הנשי, כמו גם העלייה בהשכלה ובהזדמנויות הפתוחות בפני נשים, מסבירים לא רק את העלייה במידת ההשתתפות שלהן בשוק העבודה, אלא גם את דפוס המעורבות שלהן בשוק במהלך חייהן.

עם זאת, דפוסי עבודתן של נשים עדיין מושפעים מאילוצי משפחה, ובמיוחד מנוכחות של ילדים. אילוצים אלו באים לידי ביטוי הן בדפוס המעורבות של נשים בשוק העבודה במהלך חייהן והן בהיקף המעורבות שלהן.

תרשים 3 מציג את שיעורי ההשתתפות בכוח העבודה בקבוצות גיל שונות לאורך התקופה שנבחנה, מאחר שלגיל יש קשר הדוק לשלב החיים שהמשפחה נמצאת בו, ובעיקר לנוכחותם של ילדים צעירים. הגיל הוא גם מאפיין חשוב למדידת היציבות התעסוקתית של נשים במהלך חייהן. בעבר פרשו נשים רבות משוק העבודה לאחר לידת הילדים. העלייה בהשכלה ובהזדמנויות הכלכליות, בצד מדיניות תומכת תעסוקה שנהוגה כיום ברוב המדינות המתועשות, העלו את כדאיות ההצטרפות לשוק העבודה גם כאשר הילדים צעירים. לאור זאת, כיום חלה עלייה ביציבות התעסוקתית של נשים בעולם המערבי כולו, ורובן חוזרות לשוק העבודה זמן קצר לאחר לידת הילדים.

תרשים 3
שיעורי השתתפות נשים בכוח העבודה לפי גיל
 כאחוז מכלל הנשים בכל קבוצת גיל, 1980–2011

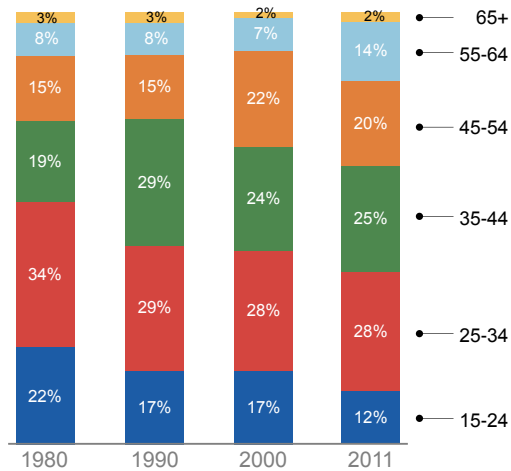
מקור: חיה שטייר ואפרת הרצברג, מרכז טאוב
נתונים: סקרי כוח אדם של הלמ"ס

התרשים משקף מגמת עלייה בהשתתפות בשוק העבודה בקרב כל שנתוני הנשים, ובמיוחד בגילי העבודה העיקריים. מאז שנת 2000 חלה התקרבות בין שיעורי ההשתתפות בשלוש קבוצות הגיל שבין 25 ל-54, מה שמעיד על נכונות ויכולת של נשים להיות חלק משוק העבודה במשך כל שנות העבודה העיקריות בחייהן.

כאשר בוחנים את התפלגות הגילים בהרכב שוק העבודה הנשי (תרשים 4) נראה כי כוח העבודה מזדקן: שיעור הצעירות בכוח העבודה (בנות 15–24) קטן מ-22 אחוז ל-12 אחוז, כנראה בשל העלייה בשיעורי הלומדות במוסדות להשכלה גבוהה ודחיית הכניסה לשוק העבודה, המאפיינת את כל כוח העבודה (גברי ונשי). ירידה חלה גם בחלק היחסי של בנות 25–35 (מ-34 אחוז ל-28 אחוז), ואילו קבוצות הגיל שבין 35 ל-64 הגדילו את חלקן.

תרשים 4 התפלגות כוח העבודה הנשי לפי גיל

1980–2011

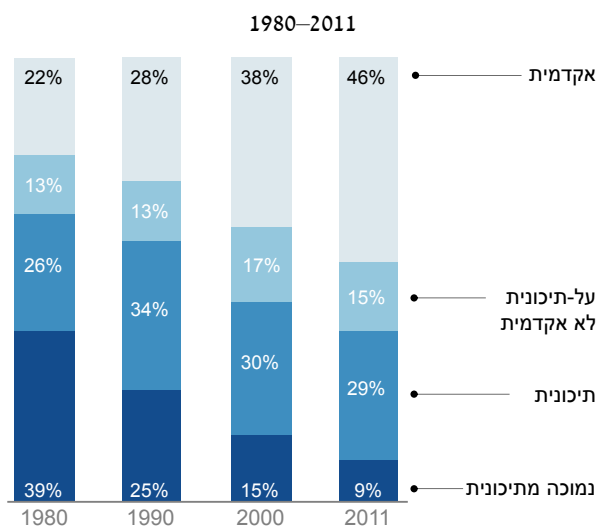
מקור: חיה שטייר ואפרת הרצברג, מרכז טאוב
נתונים: סקרי כוח אדם של הלמ"ס

2. עבודת נשים והשכלה

להשכלה יש חשיבות רבה בהיותה קשורה לעצם היציאה לעבודה, להיקפי המשרה ולאיכות ההזדמנויות הכלכליות הפתוחות בפני נשים. בעוד שבהשפעה של מרכיב הגיל על שיעורי ההשתתפות של נשים בכוח העבודה ניכרת יציבות רבה מאז שנת 2000, אין הדבר כך לגבי רמת השכלתן. כפי שצוין למעלה, רמת ההשכלה של נשים בישראל עלתה באופן משמעותי במהלך התקופה הנבדקת. במיוחד עלה שיעור הלומדות במוסדות להשכלה גבוהה מאז תחילת שנות התשעים, המצטיינות בהתרחבות כללית של מערכת ההשכלה הגבוהה (אדי-רקח ומקדוסי, 2009; שביט וברונשטיין, 2011). מגמות אלו באות לידי ביטוי גם בהרכב ההשכלתי של כוח העבודה הנשי, כפי שניתן לראות בתרשים 5. בשנת 1980 היו 39 אחוז מכלל כוח העבודה הנשי בעלות השכלה פחות מתיכונית, ואילו כיום קבוצה זו עומדת על 9 אחוזים בלבד. שיעורן של בעלות ההשכלה האקדמית עלה מ-22 אחוז ל-46 אחוז בין

שתי התקופות. חלקן היחסי של שתי קבוצות הביניים – בעלות השכלה תיכונית ובעלות השכלה על-תיכונית לא-אקדמית – השתנה מעט מאוד בין 1980 ל-2011.

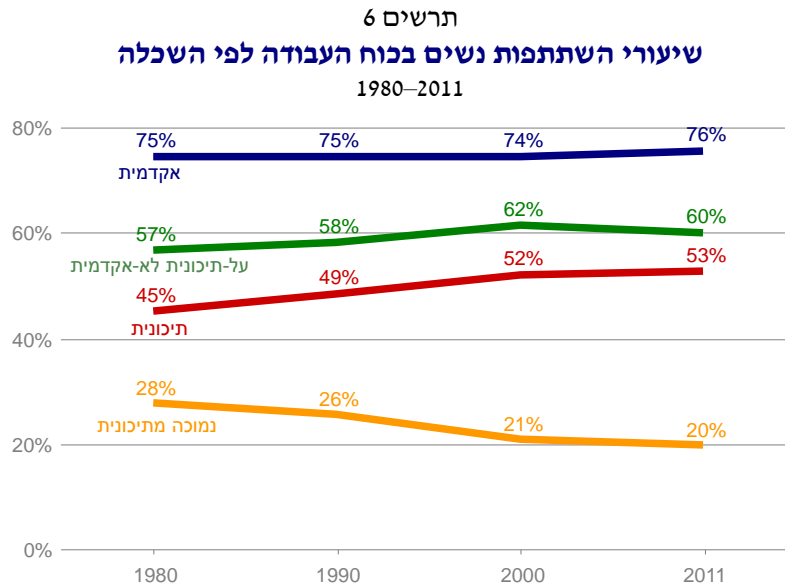
תרשים 5
התפלגות כוח העבודה הנשי לפי השכלה

מקור: חיה שטייר ואפרת הרצברג, מרכז טאוב
נתונים: סקרי כוח אדם של הלמ"ס

אמנם השינוי בהרכב ההשכלתי של כוח העבודה משקף את העלייה הכללית בשיעורי ההשכלה בישראל, אולם הוא נובע גם מהבדלים בשיעורי ההשתתפות בין נשים בקבוצות השכלה שונות. ההשכלה, בעיקר אצל נשים, היא הגורם המרכזי המסביר את מידת המעורבות בשוק העבודה. השכלה גבוהה קשורה לרמת שכר גבוהה יחסית. עקב תפקידן כמטפלות עיקריות בילדים ובמשק הבית, נשים שוקלות את יתרון העבודה בשכר מול עלות הטיפול החלופי בילדים ובבית (מטפלת או גנים, עזרה בתשלום בעבודות הבית וכו'). לנשים בעלות השכלה גבוהה ושכר גבוה בשוק העבודה כדאי יותר להשתתף בכוח העבודה, מפני ששכרן גבוה יותר מההוצאה על הטיפול החלופי בבית ובילדים. מעבר לכך, כפי שצוין למעלה, השינויים המבניים שעברו על שוק העבודה שיפרו עוד יותר את ההזדמנויות של נשים בעלות השכלה

גבוהה, ולעומת זאת צמצמו את ההזדמנויות העומדות בפני נשים בעלות השכלה נמוכה, עד שכיום אין ביקוש רב לעבודתן. את ההבדל בשיעורי ההשתתפות של נשים בעלות רמות השכלה שונות אפשר לראות בתרשים 6.

מקור: חיה שטייר ואפרת הרצברג, מרכז טאוב
נתונים: סקרי כוח אדם של הלמ"ס

מהנתונים המוצגים בתרשים עולים הבדלים מעניינים בין הקבוצות במגמות לאורך התקופה הנבחנת. כפי שניתן היה לצפות, לאורך התקופה עלה שיעור ההשתתפות של נשים בכוח העבודה של נשים בעלות השכלה תיכונית ומעלה, ואילו שיעור ההשתתפות של נשים בעלות השכלה נמוכה ירד. נוסף לכך חל שינוי בעומק הפערים בין נשים בקבוצות השכלה שונות. לאורך כל התקופה הנבחנת, נשים משכילות השתתפו בשוק העבודה בשיעורים גבוהים יותר מאשר בעלות השכלה נמוכה. כך לדוגמה בשנות השמונים השתתפו בכוח העבודה כשלושה רבעים מכלל הנשים בעלות השכלה אקדמית, לעומת כ-28 אחוז מכלל הנשים בעלות השכלה הנמוכה מתיכונית ו-45 אחוז מכלל בעלות השכלה תיכונית. לאורך הזמן חלה התקרבות

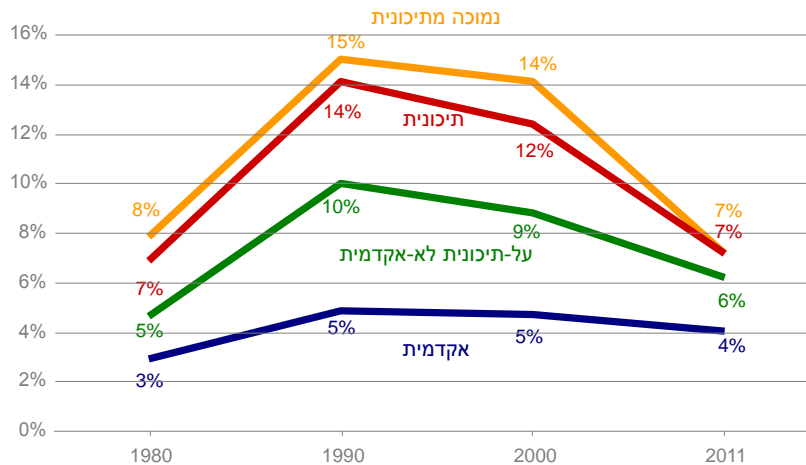
בין נשים בעלות השכלה תיכונית ובין אלו שרכשו השכלה גבוהה יותר: בשנת 2011 השתתפו בכוח העבודה 53 אחוז מבין בעלות ההשכלה התיכונית, 60 אחוז מבין בעלות ההשכלה העל-תיכונית הלא-אקדמית ו-76 אחוז מנשים בעלות ההשכלה האקדמית. לעומת זאת, שיעור ההשתתפות של נשים בעלות השכלה נמוכה ירד, וכיום רק כחמישית מהן לוקחות חלק בפעילות הכלכלית. במילים אחרות, חל קיטוב בפעילותן הכלכלית של נשים בעלות רמות השכלה שונות, והפער העיקרי הוא בין נשים שסיימו פחות מ-12 שנות לימוד לכל האחרות.

יש לזכור כי לא כל הנשים המעוניינות להשתתף בפעילות הכלכלית מצליחות למצוא עבודה. אפשר לשער כי ככל שירד הביקוש לכוח עבודה לא מיומן, קשיי התעסוקה של נשים משכילות פחות יהיו רבים יותר. תרשים 7 מציג את שיעורי האבטלה על פי השכלה בין 1980 ל-2010. לאורך כל התקופה, ובמיוחד בתחילתה, רמת האבטלה בקרב נשים בעלות השכלה גבוהה הייתה נמוכה מאוד: 3 אחוזים מבעלות ההשכלה האקדמית ו-5 אחוזים מבעלות ההשכלה העל-תיכונית ב-1980. במהלך שנות התשעים עלו שיעורי האבטלה, במיוחד בקרב בעלות ההשכלה העל-תיכונית (10 אחוזים ב-1990). עם ירידת האבטלה במשק ירדה גם האבטלה בקרב קבוצה זו ל-6 אחוזים בשנת 2011 (ול-4 אחוזים בקרב האקדמאיות). דפוס זה מלמד כי נשים אקדמאיות, הנהנות מביקוש גבוה בשוק העבודה, הושפעו פחות מאשר עובדות אחרות משינויים כלכליים ומתנודות ברמת האבטלה בכלל.

מסקנה זו מתחזקת כאשר בודקים את שיעורי האבטלה בקרב נשים בעלות השכלה תיכונית ובקרב נשים שהשכלתן נמוכה מתיכונית. בראשית התקופה שיעורי האבטלה של בנות שתי הקבוצות היו גבוהים יחסית ודומים – 7 אחוזים מבעלות ההשכלה התיכונית ו-8 אחוזים מבין בעלות ההשכלה הנמוכה. ב-1990 זינקה האבטלה ל-14 אחוז בקרב בוגרות תיכון ול-15 אחוז בקרב בעלות השכלה נמוכה, אך בתום העשור הראשון של שנות האלפיים חלה ירידה דרמטית: רק 7 אחוזים מבעלות ההשכלה הנמוכה ומבעלות השכלה התיכונית היו מובטלות בשנה זו.

ניתן לסכם ולומר כי לרמת ההשכלה יש השפעה משמעותית על מידת הפגיעות הכלכלית. הביקוש לכוח העבודה של נשים בעלות השכלה תיכונית ומטה מושפע מאוד מתנודות כלכליות במשק, ומרמז על יציבות וביטחון תעסוקתי פחותים. בתקופות של צמיחה כלכלית וירידה כללית באבטלה מצטמצמים הפערים בין קבוצות הנשים, ואילו כאשר רמת האבטלה במשק עולה הם מתרחבים.

תרשים 7
שיעורי אבטלה בקרב נשים לפי השכלה
1980–2011

מקור: חיה שטייר ואפרת הרצברג, מרכז טאוב
נתונים: סקרי כוח אדם של הלמ"ס

3. השפעת המשפחה על תעסוקת נשים

נוכחותם של ילדים קטנים, היעדר מעונות יום מתאימים והעלות הגבוהה של מעונות כאלו, לצד הצורך להשקיע זמן בטיפול אינטנסיבי – כל אלו משפיעים על דפוס העבודה של הורים, ובמיוחד על זה של נשים. בכל המדינות המערביות נשים הן אלו המבצעות את העבודה הטיפולית, והטיפול בילדים ובבית מוטל בעיקר על כתפיהן. כפי שמראים עשרות מחקרים שבדקו את הקצאת הזמן במשפחה (לדוגמה, Bianchi et al., 2007), נוכחות של ילדים קטנים מגבילה את עבודת הנשים, ומסבירה במידה רבה מדוע שיעורי התעסוקה של נשים עדיין נמוכים מאלו של גברים, ומדוע שיעור התעסוקה במשרות חלקיות עדיין גבוה למדי בקרב נשים. בהקשר זה מעניין לבחון כיצד משפיעה המשפחה על נשים בעלות רמות שונות של כישורים, והאם חלו שינויים בהשפעת נוכחות הילדים לאורך התקופה הנבחנת.

כאמור, כישורים יכולים למתן את השפעת המשפחה על עבודת נשים בשל העלות החלופית: ניתן לשער שנשים בעלות השכלה נמוכה, ששכרן נמוך וההזדמנויות התעסוקתיות שלהן מוגבלות, ייטו פחות להשתתף בשוק העבודה או יקצו פחות שעות לעבודת שוק, מאחר שלעתים קרובות עלות הטיפול בילדים קטנים מחוץ למשק הבית גבוהה יותר משכרן. לעומת זאת נשים בעלות כישורים גבוהים, שיש להן הזדמנויות לפיתוח קריירה מתגמלת, יושפעו פחות מנוכחות ילדים, מכיוון ששכרן הגבוה יחסית והציפייה להעלאת שכר בעתיד מאפשרת להן לרכוש שירותי טיפול בילדיהן.

בהתאם לכך נבחנו שיעורי ההשתתפות של שתי קבוצות נשים בנות 25–45: אלו שיש להן ילדים עד גיל 4 במשק הבית ואלו שאין במשק הבית שלהן ילדים בגילים אלו. תרשים 8 מציג את שיעורי ההשתתפות של קבוצות אלו בקרב כלל האוכלוסייה ובקרב ארבע קבוצות ההשכלה: נמוכה מתיכונית, תיכונית, על-תיכונית לא-אקדמית ואקדמית.

שתי מסקנות עיקריות עולות מתוך התרשים. ראשית, כפי שניתן היה לצפות, השפעת הילדים על עבודת האם קשורה לרמת ההשכלה. ב-1980 רק 27 אחוז מכלל בעלות ההשכלה הנמוכה שהיו אימהות לילדים צעירים השתתפו בשוק העבודה, לעומת 50 אחוז מנשים באותה רמת השכלה שלא היו אימהות לילדים צעירים. גם בקרב נשים בעלות השכלה תיכונית הפער בין אימהות לילדים קטנים לעומת האחרות היה משמעותי – כמחצית מהאימהות השתתפו בכוח העבודה לעומת 72 אחוז מהנשים שלא היו להן ילדים בגילים האמורים. פער דומה היה בקרב נשים בעלות השכלה על-תיכונית שאינה אקדמית (64 אחוז מהאימהות השתתפו בכוח העבודה, לעומת 82 אחוז מהנשים שלא היו אימהות לילדים קטנים). הפער היה קטן יותר בקרב בעלות ההשכלה האקדמית – 78 אחוז מהאימהות ו-87 אחוז מהנשים ללא ילדים השתתפו בכוח העבודה. פירוש הדבר הוא שהשפעת ההשכלה על השתתפות בכוח העבודה מתחדדת בקרב אימהות לילדים צעירים, ובקבוצה זו מתגלים הפערים הגבוהים יותר בין הקבוצות.

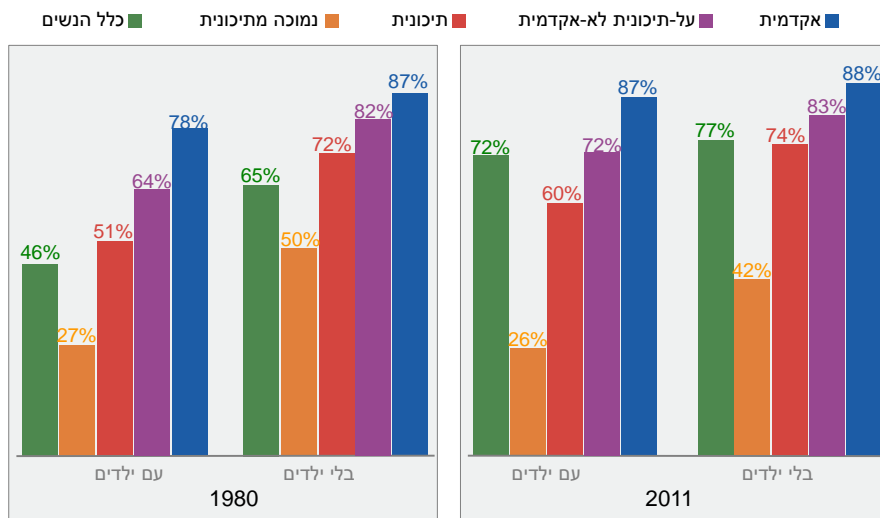
הפערים התחדדו עוד יותר בשנת 2011, שבה כאמור עלו שיעורי ההשתתפות בכוח העבודה בכלל האוכלוסייה. בקרב כלל האימהות לילדים קטנים הייתה עלייה מ-46 אחוז ל-72 אחוז, ובקרב נשים שלא היו מטופלות בילדים קטנים עלו שיעורי ההשתתפות מ-65 אחוז ב-1980 ל-77 אחוז ב-2011. אם כן, הפער בין אימהות לילדים קטנים ובין נשים אחרות הצטמצם מאוד ב-2011 וכמעט נעלם, אולם השיעורים בקרב כלל הנשים מסתירים שונות רבה על פי השכלה. בקרב בעלות

ההשכלה הנמוכה המטופלות בילדים קטנים נשאר השיעור נמוך כשהיה ב-1980, ורק 26 אחוז מנשות הקבוצה השתתפו בשוק העבודה. לעומת זאת, הנתון המקביל בקרב בעלות ההשכלה הנמוכה שלא היו מטופלות בילדים קטנים עמד על 42 אחוז. הנתונים מעידים כי ילדים אכן משפיעים פחות על שיעורי ההשתתפות ככל שעולה השכלת האם. בקרב בעלות השכלה תיכונית הפער בין שתי הקבוצות היה נמוך מאשר בקרב המשכילות פחות (60 אחוז בקרב האימהות ו-74 אחוז בקרב הנשים האחרות). בקרב בעלות ההשכלה העל-תיכונית שאינה אקדמית הוא הצטמצם ל-11 אחוז (72 אחוז מהאימהות לילדים קטנים השתתפו בכוח העבודה לעומת 83 אחוז מהנשים ללא ילדים), ואילו בקרב הנשים בעלות ההשכלה האקדמית נעלם הפער כמעט לחלוטין – 87 אחוז מכלל האימהות ו-88 אחוז מכלל הנשים האחרות השתתפו בכוח העבודה.

תרשים 8

שיעורי השתתפות של נשים בכוח העבודה לפי נוכחות ילדים* והשכלה

כאחוז מכלל בנות 25–44, 1980 ו-2011

* ילדים עד גיל 4 במשק הבית.

מקור: חיה שטייר ואפרת הרצברג, מרכז טאוב
נתונים: סקרי כוח אדם של הלמ"ס

לסיכום הנושא, אמנם לנוכחותם של ילדים קטנים יש השפעה על עבודת אימהות, אך ההשכלה ממתנת השפעה זו. הפער בין מי שיש בביתן ילדים קטנים למי שאין בביתן ילדים בגילים אלו בקרב נשים בעלות השכלה נמוכה, כמו גם היציבות בשיעורי התעסוקה שלהן לאורך הזמן (ובמקרים מסוימים אף ירידה), מדגישים את עמדת הנחיתות הכפולה שהן סובלות ממנה: ראשית, העלות החלופית שלהן נמוכה מראש והן עובדות פחות מאשר חברותיהן המשכילות. יתרה מכך, השפעה שלילית זו התחזקה עם הזמן וכיום קשה להן יותר לשלב עבודה ומשפחה מאשר בעבר, אם בשל אופי המקצועות הפתוחים בפניהן ואם בשל שכרן הנמוך.

4. השפעת ההשכלה על תעסוקת נשים

רמת ההשכלה קשורה לא רק לעצם היציאה לעבודה, אלא גם לדפוס העבודה, להיקפי המשרה ולסוג התעסוקה של נשים. החלק הבא יבדוק את כל אלו עבור אוכלוסיית הנשים המועסקות בלבד, ולא עבור כלל המשתתפות בכוח העבודה (אלא אם צוין אחרת).

שעות העבודה של נשים נשארו יציבות למדי לאורך התקופה, כפי שניתן לראות בתרשים 9. ב-1980 עבדו כמחצית מכלל הנשים (51 אחוז) פחות מ-36 שעות בשבוע (מה שמוגדר בדרך כלל כמשרה חלקית). מאז חלה ירידה קלה באחוז המועסקות חלקית, והמספר הגיע ל-48 אחוז בשנת 2011. חשוב לציין כי בין משרות שונות המוגדרות כמשרה חלקית (כמו גם בין משרות מלאות) יש שוני רב. כ-20 אחוז מכלל המועסקות עבדו במשרות חלקיות מאוד (פחות מ-21 שעות עבודה), ודפוס זה של מעורבות מוגבלת בשוק העבודה נשמר באופן יציב למדי. לעומת זאת, בקצה השני של ההתפלגות, 28 אחוז מכלל הנשים מועסקות שעות ארוכות (מעל 43 שעות שבועיות). גם שיעורה של קבוצה זו בכלל המועסקות נשאר יציב לאורך התקופה. האם יציבות יחסית זו של רמת המעורבות בשוק העבודה משתנה בקרב נשים בעלות רמות השכלה שונות? שאלה זו חשובה להבנת אי השוויון בקרב נשים, מאחר ששעות העבודה קשורות לרמת התגמולים. מעבר לכך, שעות העבודה קשורות גם לסוג העיסוק, למידת ההלימה בין מחויבויות משפחתיות למחויבות לשוק העבודה ולרווחת החיים באופן כללי, הן במישור הכלכלי והן במישור האישי. ואכן, מהשוואת התפלגות המועסקות על פי רמת ההשכלה עולים כמה שינויים מעניינים בשעות העבודה של כל קבוצה לאורך התקופה.

ב-1980 היה אחוז המועסקות במשרות חלקיות (פחות מ-36 שעות) גבוה יותר בקרב בעלות ההשכלה הגבוהה: 57 אחוז בקרב אקדמאיות ו-57 אחוז בקרב עובדות בעלות השכלה על-תיכונית לא-אקדמית. לעומתן, מחצית מבעלות ההשכלה הנמוכה ו-43 אחוז מבעלות ההשכלה התיכונית עבדו במשרות חלקיות. בשנת 2011 התהפכה התמונה: שיעור המועסקות חלקית ירד ל-46 אחוז בקרב האקדמאיות ועלה ל-57 אחוז בקרב בעלות ההשכלה הנמוכה. בתווך חלה עלייה מסוימת בהעסקה חלקית בקרב בוגרות התיכון וירידה קלה בקרב בעלות ההשכלה העל-תיכונית.

מחקרים על תעסוקה במשרה חלקית בישראל (שטייר, 1995; Stier, 1998) מציינים שהמשרות החלקיות איכותיות הן משום שחלק גדול מהן משתייך למגזר הציבורי, שבו נשמרות זכויות העובדות במידה רבה, והן בשל צווי הרחבה (תקנות עבודה מסוימות) שמשווים את תנאי העבודה במשרות חלקיות לכלל המשק. לא מעט מהמשרות החלקיות התרכזו בעיקר במקצועות נשיים, כגון הוראה, סיעוד ועבודות שירות אחרות. הן הציעו שעות עבודה מקוצרות, וחלקן אף הוגדרו כמשרות במשרה מלאה (למשל במקצועות ההוראה). משרות אלו אפיינו בעיקר את משלחי היד הפתוחים בפני נשים בעלות השכלה גבוהה (שטייר, 1995). אך נראה כי כיום חלו שינויים בביקוש לעובדות בתחומים הללו – אולי גם בהשפעת כניסת נשים למקצועות אחרים, המתגמלים יותר אך אינם מציעים בהכרח משרות חלקיות.

כפי שהודגם קודם לכן בקרב כלל הנשים, מספר שעות העבודה משתנה מאוד גם במשרות המוגדרות באותו אופן (מלאה או חלקית) – וגם בתחום זה יש שוני בין קבוצות ההשכלה השונות. בקרב בעלות ההשכלה הנמוכה חלה לאורך השנים עלייה בשיעור המועסקות במשרות הדורשות שעות מועטות מאוד (פחות מ-21 שעות שבועיות): מ-20 אחוז ל-28 אחוז. לעומת זאת, בקרב האקדמאיות ירד מספר המועסקות בהיקף משרה זה מ-22 אחוז ב-1980 ל-18 אחוז בלבד ב-2011. עלייה קטנה בדפוס תעסוקה זה, שפירושו למעשה מעורבות נמוכה בשוק העבודה, נרשמה גם בקרב בעלות ההשכלה התיכונית וההשכלה העל-תיכונית הלא-אקדמית.

ומה בדבר משרות הדורשות שעות עבודה ארוכות? גם כאן חלו שינויים משמעותיים במהלך התקופה הנחקרת. ב-1980 עבדו כ-30 אחוז מכלל הנשים שהשכלתן תיכונית או נמוכה מכך במשרה מרובת שעות (מעל 43 שעות שבועיות), לעומת כ-20 אחוז מקרב בעלות ההשכלה הגבוהה יותר. לאורך התקופה הצטמצם שיעור המועסקות במשרה מרובת שעות בקרב נשים משכילות פחות, ובשנת 2011 רק 23 אחוז מקרב בעלות ההשכלה הנמוכה מתכוונות ו-29 אחוז מקרב בעלות ההשכלה התיכונית עבדו במשרה כזו. בקרב בעלות השכלה על-תיכונית שאינה

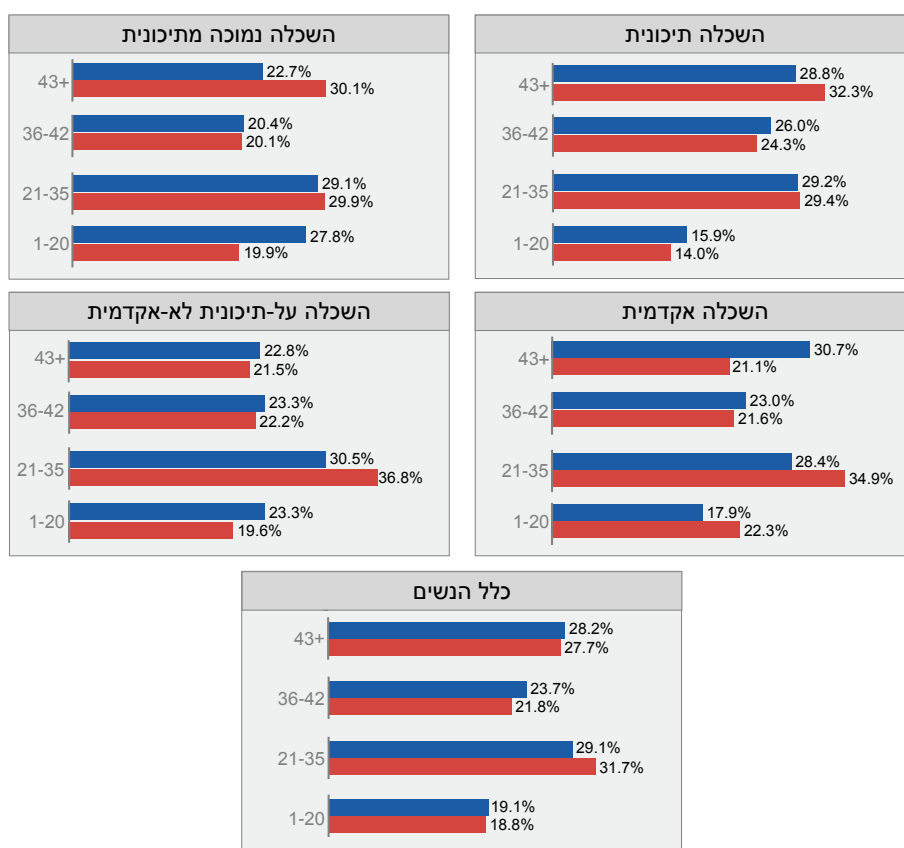
אקדמית לא חל שינוי משמעותי בשיעור המועסקות במשרות מרובות שעות: עלייה מ-22 אחוז ב-1980 ל-23 אחוז ב-2011. לעומת זאת, בקרב נשים שרכשו השכלה גבוהה חלה צמיחה בשיעור המועסקות שעות ארוכות, וב-2011 עבדו במשרה כזו 31 אחוז מהן. במילים אחרות, הנתונים בנושא משרה מרובת שעות מלמדים על התכנסות של שלוש הקבוצות הראשונות, ולעומת זאת על שינוי משמעותי בדפוס העבודה של האקדמאיות.

תרשים 9

התפלגות שעות עבודה שבועיות של נשים

לפי השכלה, כאחוז מהנשים המועסקות, 1980 ו-2011

■ 1980 ■ 2011

מקור: חיה שטייר ואפרת הרצברג, מרכז טאוב
נתונים: סקרי כוח אדם של הלמ"ס

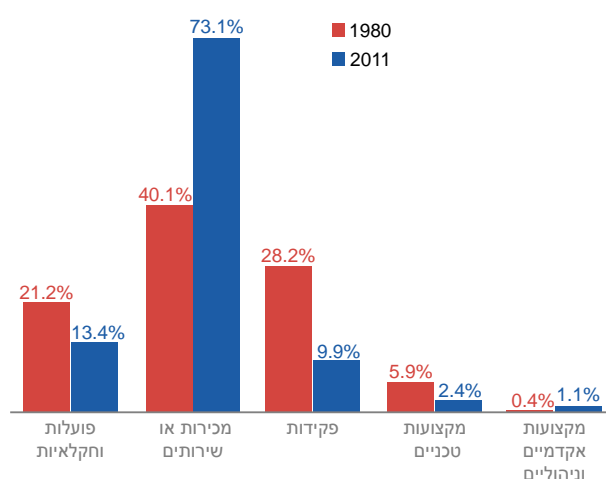
כיצד ניתן להסביר שינויים אלו? הסבר אפשרי אחד הוא סוג המקצועות שבהם מועסקות נשים בקבוצות השונות. כך לדוגמה כניסה של נשים בעלות השכלה אקדמית למקצועות פרופסיונליים או ניהוליים, שייצוג הנשים בהם היה נמוך בעבר, עשויה להסביר את העלייה בשעות העבודה, מכיוון שבמקצועות אלו נדרשות שעות עבודה ארוכות יותר מאשר במקצועות הנחשבים לנשיים, כמו הוראה וסיעוד (המאפיינים את בעלות ההשכלה העל-תיכונית). מצד אחר, מעבר של נשים בעלות השכלה נמוכה ממקצועות התעשייה למקצועות השירותים – לדוגמה שירותי ניקיון ובישול, שבדרך כלל מציעים שעות עבודה מועטות ביום ושבע עבודה שאינו תמיד מלא – עשויה להסביר את העלייה באחוז המועסקות במשרות חלקיות במיוחד בקרב קבוצה זו.

בתרשימים 10א'–ד' מוצגת ההתפלגות התעסוקתית של נשים בארבע קבוצות ההשכלה (נמוכה מתיכונית, תיכונית, על-תיכונית לא-אקדמית ואקדמית) בין תחומי העיסוק המרכזיים של נשים בשתי נקודות זמן – 1980 ו-2011. בחינה של המקצועות שבהם הועסקו נשים בעלות השכלה נמוכה (פחות מתיכונית) מלמדת על שינויים משמעותיים שחלו בסוגי המקצועות הפתוחים בפניהן (תרשים 10א'). לאורך כל התקופה הועסקו מרבית הנשים הללו במקצועות השירותים והמכירות: כ-44 אחוז בשנות השמונים ומעל 70 אחוז בסוף העשור הראשון של המאה העשרים ואחת. עבודות השירותים הללו כוללות בעיקר שירותי משק בית (עוזרות בית, מבשלות, מטפלות וכדומה). בצד עבודות השירותים בלטה בשנות השמונים העסקתן של נשים בעלות כישורים נמוכים בתחום התעשייה, ובעיקר בתחום הטקסטיל (כחמישית מכלל בעלות ההשכלה הנמוכה), וכן במקצועות הפקידות (28 אחוז מהנשים בקבוצה). לעומת זאת, בעשור האחרון פחת מאוד מספרן של בעלות ההשכלה הנמוכה המועסקות בשני תחומים אלו. בשנת 2011 הועסקו רק 10 אחוזים מנשות הקבוצה במקצועות הפקידות, ו-13 אחוז בלבד במקצועות התעשייתיים. השינוי המשמעותי במקצועות הפקידות נובע בעיקר מהדרישה לכישורים גבוהים יותר במקצועות אלו – וכפי שיוצג בהמשך, ביקוש זה מתמלא כיום יותר ויותר על ידי נשים בעלות השכלה גבוהה יותר. הירידה החדה בביקוש למקצועות תעשייתיים נובעת מהצמצום שחל בענפי התעשייה – במיוחד אלו שאופיינו בעבר בכוח עבודה עתיר נשים, כמו טקסטיל.

ענפי התעשייה הציעו משרות במשרה מלאה, ורוב העובדות בהן היו מאוגדות וזכויותיהן נשמרו. גם מקצועות הפקידות הציעו לרוב תנאי עבודה נוחים יותר מאשר המקצועות הפתוחים כיום בפני חסרות הכישורים בשוק העבודה. לעומת

זאת עבודות השירותים, שאליהן עברו מרבית הנשים שהשכלתן נמוכה, מאופיינות בתנאי עבודה קשים יותר, בהיעדר הגנות ותנאי עבודה מוסדרים, בשכר נמוך, בשעות עבודה קצרות ובאי יציבות תעסוקתית.

תרשים 10א'
התפלגות המקצועות בקרב בעלות השכלה נמוכה מתיכונת
 כאחוז מכלל המועסקות בקבוצה, 1980 ו-2011

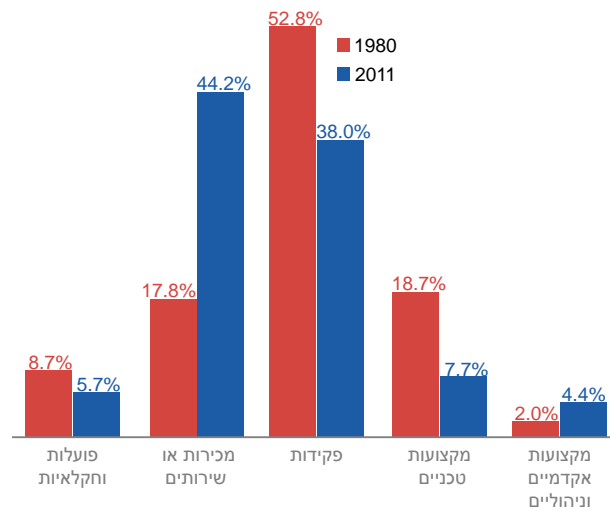

מקור: חיה שטייר ואפרת הרצברג, מרכז טאוב
נתונים: סקרי כוח אדם של הלמ"ס

שינויים דומים (אם כי בעלי אופי שונה במקצת) התרחשו גם בקרב נשים בעלות השכלה תיכונת (תרשים 10ב'). הרוב המוחלט של נשים אלו הועסק בשנות השמונים בעבודות פקידות (מעל 50 אחוז) ומיעוטן בתחומי המקצועות המוגדרים כטכניים (חצי פרופסיונליים) או במקצועות השירותים והמכירות. העלייה בדרישה לכישורים גבוהים, המאפיינת את כלל שוק העבודה בישראל, פגעה גם בקבוצת נשים זו. ראשית, ייצוגן במקצועות הטכניים הצטמצם מאוד. מקצועות אלו (שעמם נמנים מורות, גננות ואחיות) עברו אקדמיזציה ומרביתם דורשים כיום השכלה גבוהה יותר מבעבר. לצד זאת, גם במקצועות הפקידות ירד שיעורן של בוגרות התיכון מ-53 אחוז בשנת 1980 ל-38 אחוז ב-2011. 44 אחוז מהנשים בקבוצת

השכלה זו מועסקות כיום בתחום השירותים והמכירות (לעומת 18 אחוז בעבר), מה שמלמד על ירידה משמעותית בביקוש לנשים ברמת השכלה תיכונית שבעבר מילאו את מקצועות הצווארון הלבן, וכיום אינן יכולות עוד לעבוד בתחומים אלו.

תרשים ב'10
התפלגות המקצועות בקרב בעלות השכלה תיכונית
 כאחוז מכלל המועסקות בקבוצה, 1980 ו-2011

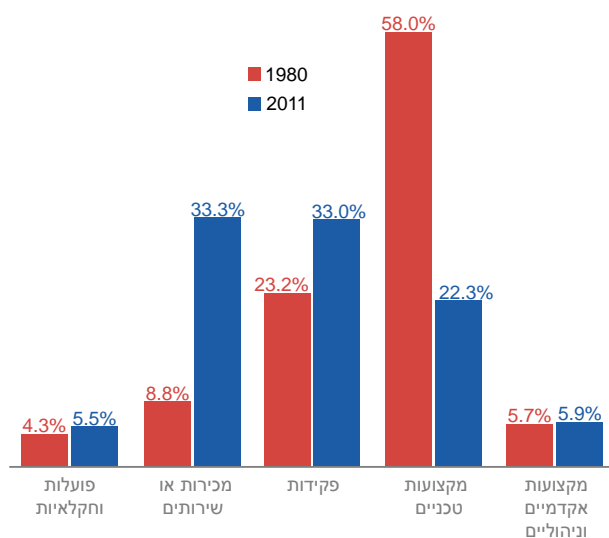
מקור: חיה שטייר ואפרת הרצברג, מרכז טאוב
נתונים: סקרי כוח אדם של הלמ"ס

ומה קורה לנשים בעלות השכלה גבוהה יותר? כזכור, מספרן בשוק העבודה (בעיקר של בעלות ההשכלה האקדמית) הלך וגדל עם השנים, וכיום שיעורן עומד על למעלה ממחצית כוח העבודה הנשי, לעומת כחמישית ממנו בשנות השמונים. האם נפתחו בפניהן הזדמנויות חדשות או שהן נכנסו למקצועות קיימים, ובכך החליפו נשים בעלות כישורים נמוכים יותר?

נשים בעלות השכלה על-תיכונית שאינה אקדמית עבדו בעבר בעיקר במקצועות טכניים, שכללו מקצועות נשיים מסורתיים בתחום ההוראה והסיעוד. כמו בקרב בעלות ההשכלה התיכונית, שיעורן בתחום זה ובתחום הסיעוד ירד באופן משמעותי בשל האקדמיזציה של המקצועות והעלייה בדרישות ההכשרה, וכיום רק כחמישית

מהנשים בקבוצה זו נכנסות למקצועות אלו (תרשים ג'10). בעקבות השינוי, כיום נשים בקבוצת השכלה זו הן בעיקר אלו שלא השלימו תואר אקדמי, או שהשכלתן היא בתחומים שונים מאשר הוראה, סיעוד וכדומה. בקבוצה זו חל גידול בשיעורי העוסקות במקצועות הפקידות (23 אחוז ב-1980 לעומת 33 אחוז ב-2011), אך מרביתן (כשליש מהקבוצה ב-2011) נקלטות במקצועות השירותים או המכירות.

תרשים ג'10
התפלגות תעסוקתית בקרב בעלות השכלה על-תיכונית לא-אקדמית
 כאחוז מכלל המועסקות בקבוצה, 1980 ו-2011

מקור: חיה שטייר ואפרת הרצברג, מרכז טאוב
נתונים: סקרי כוח אדם של הלמ"ס

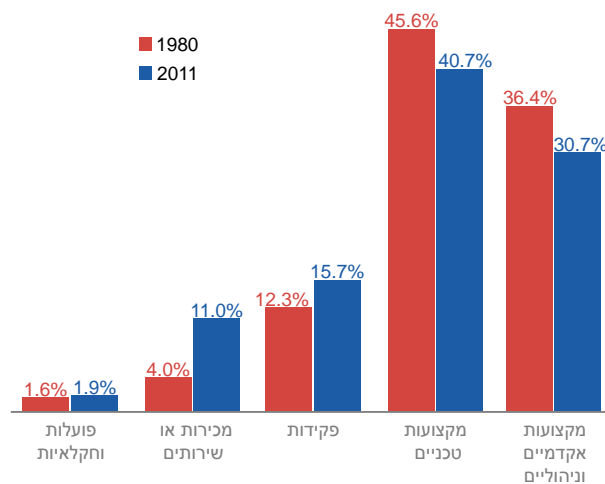
תרשים ג'10 מראה את ההתפלגות התעסוקתית של נשים בעלות השכלה אקדמית. מרבית הנשים בקטגוריה זו מועסקות במקצועות צווארון לבן הנחשבים יוקרתיים – מקצועות אקדמיים או טכניים. השוואה בין שתי השנים שנבדקו מלמדת כי חלה ירידה בייצוגן של האקדמאיות במקצועות פרופסיונליים וניהוליים: מ-36 אחוז ב-1980 ל-31 אחוז ב-2011. הסתכלות מעמיקה יותר במקצועות הספציפיים שבהם מועסקות נשים פרופסיונליות (לא מוצגת בתרשים) מגלה שנשים נכנסו בשיעורים גבוהים למקצוע המשפטים וכן למקצועות הניהול, ואף הגדילו

משמעותית את ייצוגן במקצועות ההנדסה. לעומת זאת חלה ירידה בייצוג היחסי של נשים בעלות השכלה גבוהה במקצועות ההוראה ובמקצועות אקדמיים בתחום מדעי הרוח. ירידה ניכרה גם במקצועות הטכניים: משיעור של 46 אחוז מבעלות ההשכלה האקדמית בשנות השמונים ל-41 אחוז כיום. נתון זה עשוי להעיד כי נוסף לאקדמיזציה של התחומים, שיעור הנשים במקצועות אלו יורד עם הזמן. השינוי בהתפלגות התעסוקתית מסביר במידה רבה את העלייה בשעות העבודה של נשים, מאחר שמקצועות אלו הציעו לנשים באופן מסורתי שעות עבודה מקוצרות ומשרות חלקיות (שטייר, 1995), ואילו המקצועות הפרופסיונליים שמשכו נשים בעלות השכלה גבוהה, בעיקר המקצועות הניהוליים, דורשים שעות עבודה רבות יותר. מאחר ששיעור הנשים בעלות ההשכלה הגבוהה גדל מאוד, אך לא חל גידול מקביל באחוז המועסקות במקצועות פרופסיונליים בקבוצה, רבות מהן נכנסו למקצועות שבעבר דרשו כישורים נמוכים יותר: מקצועות הפקידות. כיום מועסקות 16 אחוז מהנשים האקדמאיות במקצועות פקידות, וכ-11 אחוז במקצועות המכירות והשירותים. דפוסים אלו מלמדים כי קיימת רוויה הן במקצועות הטכניים והן במקצועות הפרופסיונליים, ונשים בעלות השכלה גבוהה נאלצות לחפש משרות שאינן הולמות את כישוריהן או כאלו שבעבר דרשו כישורים נמוכים יותר.

תרשים 10ד'

התפלגות תעסוקתית בקרב בעלות השכלה אקדמית

כאחוז מכלל המועסקות בקבוצה, 1980 ו-2011

מקור: חיה שטייר ואפרת הרצברג, מרכז טאוב
נתונים: סקרי כוח אדם של הלמ"ס

לסיכום, שתי מסקנות עולות מתוך הנתונים בתרשימים 10א'–ד'. ראשית, תהליכי היצע וביקוש השפיעו באופן משמעותי על סוגי המקצועות שנשים מועסקות בהם. העלייה ברמת ההשכלה גרמה במידה רבה לריצה במקום מבחינת העובדות המשכילות, מאחר שבמקביל לה עלתה דרישת הסף למקצועות שבעבר התאימו לבעלות כישורים נמוכים יותר. בין שהסיבות לכך הן שינוי ממשי של דרישות המקצוע, העדפה של מעסיקים לעובדות משכילות יותר (שהן גם פרודוקטיביות יותר) או היעדר הזדמנויות אחרות לנשים משכילות, נראה כי העלייה בהשכלה השפיעה רק במידה מוגבלת על יצירת הזדמנויות חדשות לנשים.

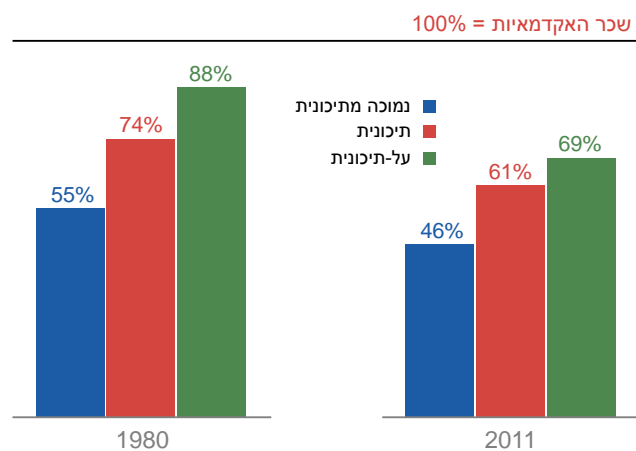
שנית, כוחות ההיצע והביקוש השפיעו גם על הקיטוב ההולך וגדל בין קבוצות הנשים. מחד, לבעלות ההשכלה הגבוהה יש עדיין הזדמנויות בתחומים היוקרתיים והמתגמלים ביותר, ויתכן שגם השכר המשולם במקצועות אחרים שנכנסו אליהם עלה בהתאם לכישוריהן. מאידך, מאחר שהגידול המשמעותי בהשכלה עולה על הביקוש למקצועות פרופסיונליים, העלייה הכללית ברמת הכישורים דחקה את רגלי הנשים המשכילות פחות ממקצועות הצווארון הלבן שבהם עסקו בעבר אל תחתית הסולם התעסוקתי, למקצועות השירותים.

כדי לבחון את ההשלכות של השינויים בהשכלה ובהתפלגות המקצועית על השכר, ולבדוק אם חל קיטוב גם בתחום זה, נבדק היחס בין שכרן של נשים אקדמאיות לזה של נשים בעלות השכלה נמוכה יותר ב-1980 וב-2011 (תרשים 11). גובה השכר והשינויים שחלו בו במהלך השנים משקף גם את סוגי המקצועות של הנשים וגם את היקף עבודתן – כפי שהודגם למעלה, נשים אקדמאיות הגדילו את שעות עבודתן יותר מאשר האחרות. חלק מהן אף הצליחו להתברג במקצועות יוקרתיים יותר שבהם משולם שכר גבוה יותר, בעוד נשים שהשכלתן נמוכה עובדות בהיקף מצומצם יותר ובמקצועות טובים פחות מאשר היו מנת חלקן בעבר.

בשנת 1980 נשים שהשכלתן נמוכה מתיכונת השתכרו בממוצע כ-55 אחוז מהשכר של נשים אקדמאיות, ואילו ב-2011 הן משתכרות פחות ממחצית משכר אקדמאיות (46 אחוז). ירידה משמעותית עוד יותר במדד זה חלה אצל נשים בעלות השכלה תיכונית, שכאמור הרבה הזדמנויות תעסוקתיות שהיו פתוחות בפניהן בעבר נסגרו בפניהן בשל הדרישה לכישורים גבוהים יותר. ב-1980 הרוויחו הנשים בקבוצה זו בממוצע 74 אחוז מהשכר של עובדות בעלת השכלה אקדמית, ואילו ב-2011 – רק 61 אחוז. גם שכרן של נשים בעלות השכלה על-תיכונית, שבעבר היה קרוב למדי לזה של אקדמאיות (88 אחוז בשנת 1980), מגיע כיום רק לכדי 69 אחוז

משכר אקדמאיות. יש לציין כי פערי השכר בין שלוש קבוצות הנשים שאינן אקדמאיות (החישוב לא מוצג כאן) נותרו כשהיו או הצטמצמו במקצת. תרשים 11 מצביע באופן ברור על פער הולך וגדל בין שכרן של נשים אקדמאיות ובין שכרן של שאר הנשים. מבחינה זו ניתן להסיק שיש בשוק העבודה קיטוב גובר של השכר על בסיס השכלה.

תרשים 11
שכר נשים כשיעור משכר האקדמאיות
על פי רמת השכלה, 1980 ו-2011

מקור: חיה שטייר ואפרת הרצברג, מרכז טאוב
נתונים: סקרי הכנסות של הלמ"ס

ניתן לסכם ולומר כי תהליכים שהתרחשו בשוק העבודה בישראל, כמו בכל העולם המערבי, באים לידי ביטוי גם בשינויים שחלו במאפייני התעסוקה של הנשים. המעבר לתעשיות עתירות ידע הגביר את הביקוש לכוח עבודה מיומן במקצועות שונים, ולעומת זאת ירד הביקוש לכוח אדם בעל מיומנויות נמוכות. גם מקצועות שבעבר לא דרשו השכלה גבוהה מותאמים כיום לדרישות השוק, ולפיכך גם הביקוש לבעלות השכלה גבוהה במקצועות אלו עולה. שינויים אלו באים לידי ביטוי בתגמול הכלכלי שניתן לנשים עבור השכלתן, והאקדמאיות זוכות לשכר גבוה יותר משל הקבוצות האחרות בהיותן עובדות פרודוקטיביות יותר ובעלות כישורים נדרשים, שהולמים את כיווני ההתפתחות של שוק העבודה.

5. סיכום ומסקנות

פרק זה סקר שינויים שחלו בכוח העבודה הנשי במהלך 30 השנים האחרונות, תוך התמקדות בהשכלה ובהשפעתה על מעורבות הנשים בשוק העבודה. כפי שהראו מחקרים קודמים (קמחי, 2012), להשכלה יש תפקיד מרכזי בהסבר ההשתתפות של נשים בשוק העבודה והשינויים שחלו הן בפעילות הכלכלית של נשים והן בהרכב כוח העבודה. אף שחלה עלייה בשיעור הכללי של השתתפות נשים בכוח העבודה, הפעילות הכלכלית של נשים בעלות השכלה נמוכה הולכת ומצטמצמת והן הופכות למיעוט קטן מכלל כוח העבודה הנשי. קבוצה זו צמצמה גם את היקף המעורבות בשוק מבחינת שעות העבודה ונדחקה למקצועות השירותים, בעיקר בתחומי שירותי הבית – ניקיון, טיפול בילדים ובישול.

כפי שקורה במדינות רבות, נראה כי בעבר נשים בעלות השכלה נמוכה סיפקו שירותי בית, אך גם עבדו בייצור התעשייתי. כיום, עם הצטמצמותם של ענפי התעשייה עתירי העבודה שבעבר הציגו ביקושים גבוהים לידיים עובדות נשיות (למשל ענפי הטקסטיל), עומדות בפני העובדות בעלות הכישורים הנמוכים מעט הזדמנויות תעסוקתיות. הן בעיקר מספקות שירותים לאותן נשים משכילות המקצות יותר מזמןן לשוק העבודה. מבחינה זו, שוק העבודה מציע לבעלות השכלה נמוכה עבודות יציבות פחות מאשר בעבר, בהיקפי משרה נמוכים ובשכר נמוך.

מצב זה יוצר קיטוב בשוק העבודה בין בעלות הכישורים – שבפניהן עומדות הזדמנויות תעסוקתיות רבות ותנאי עבודה הולמים, בעיקר במגזר הציבורי – ובין נשים שכישריהן פחותים. אולם נראה כי תמונת כוח העבודה הנשי מורכבת אף יותר: הגידול המשמעותי בהשכלה הגבוהה גרם לעלייה בשיעורי ההשתתפות של נשים בשוק העבודה, אך לא בהכרח יצר הזדמנויות תעסוקתיות חדשות. מחד, חלק מבעלות ההשכלה הגבוהה הצליחו להיכנס למקצועות גבירים, פרופסיונליים וניהוליים שבעבר נעדרו מהם. מקצועות אלו מציעים תנאי עבודה טובים, הזדמנויות קידום ושכר יחסי גבוה. מאידך, נראה שקצב גידול ההשכלה גבוה יותר מאשר קצב הגידול בביקושים למקצועות פרופסיונליים, וחלק גדול מהנשים המשכילות מסתפק במקצועות שבעבר דרשו כישורים נמוכים יותר. כך נכנסו נשים אקדמאיות רבות למקצועות פקידותיים שבעבר הועסקו בהם בוגרות תיכון.

ייתכן מאוד כי מקצועות אלו שינו את אופיים בהתאם לשינויים שחלו בשוק העבודה עתיר הידע, ודורשים כיום עובדים בעלי כישורים גבוהים יותר ורמת יצרנות גבוהה יותר – ובהתאם השכר המשולם לאקדמאיות המועסקות בהם גבוה יותר. אולם ייתכן גם כי כוח העבודה הנשי כיום סובל מתעסוקה שאינה הולמת, שבה לדי ביטוי בעיקר בכישורים שעולים על דרישות המקצוע. מבחינה זו ההון האנושי הטמון בנשים אינו מנוצל כראוי, והן אינן מגיעות להישגים הולמים בשוק העבודה. מצב זה יכול להסביר גם את הפערים בין גברים ונשים שאינם נסגרים לאורך זמן, כפי שמראים מחקרים שונים (קמחי, 2012). כמו כן, מאחר שנשים בעלות השכלה גבוהה תופסות את מקומות העבודה שאוישו קודם לכן בבוגרות תיכון, האחרונות נדחקות עוד יותר אל השוליים וההזדמנויות העומדות בפניהן הולכות ומצטמצמות.

היעדר הזדמנויות ההולמות את ההשכלה עבור נשים גורם גם להעלאת אי השוויון בקרב קבוצות ההשכלה השונות. ייתכן כי העידוד הרב לרכישת השכלה גבוהה לא בהכרח מוביל לסגירת פערים בין קבוצות חברתיות ולתפקידים מותאמים להשכלה בשוק העבודה. בעיקר חשוב לציין כי השכלה גבוהה כשלעצמה אינה מקנה נגישות לכל המקצועות הפרופסיונליים, ויש לשער כי הזליגה של נשים משכילות למקצועות הפקידות נובעת מהבידול התעסוקתי בשוק העבודה, ומהקשיים שעדיין עומדים בפני נשים להשתלב בכל המקצועות. קשיים אלו נובעים מסוגי המקצועות שנשים נוטות ללמוד במערכת ההשכלה הגבוהה, אך גם מקשיי האיזון בין משפחה ועבודה. נשים, כמטפלות עיקריות במשפחה, נאלצות עדיין

לעבוד במשרות חלקיות ובשעות עבודה מועטות יחסית לגברים, מה שמונע מהן להשתלב במקצועות הדורשים שעות עבודה ארוכות. נראה כי בהיעדר שינוי מבני משמעותי הן במערכת ההשכלה והן בשוק העבודה – שינוי שיגדיל את השוויון המגדרי בסוגי המקצועות הנרכשים במערכת ההשכלה מחד, וישפר את האיזון בין משפחה ועבודה לבני שני המינים מאידך – יהיה קשה לנצל את ההון האנושי הגדל של נשים ולשפר את מעמדן בשוק העבודה.

מקורות

- אדי-רקח, אודרי ועודד מקדוסי (2009), "מגמות באי שוויון מגדרי בתחומי הלימוד במערכת ההשכלה הגבוהה", בתוך רחל הרץ-לזרוביץ ויזהר אופטלקה (עורכים), **מגדר ואתניות בהשכלה הגבוהה**, הוצאת פרדס, עמ' 97–118.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **סקרי כוח אדם**, שנים שונות.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **סקרי הכנסות**, שנים שונות.
- קמחי, איל (2011), "פערי הכנסות בישראל", בתוך: דן בן-דוד (עורך), **דו"ח מצב המדינה: חברה כלכלה ומדיניות 2010**, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- קמחי, איל (2012), מגמות בשוק העבודה: פערים בשיעורי התעסוקה ובשכר". בתוך: דן בן-דוד (עורך), **דוח מצב המדינה: חברה כלכלה ומדיניות - 2011**, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, 107–140.
- שביט, יוסי וויקי ברושטיין (2011), "רפורמות בחינוך וצמצום פערי השכלה בישראל", בתוך דן בן-דוד (עורך), **דו"ח מצב המדינה – חברה, כלכלה ומדיניות 2010**, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, עמ' 247–262.
- שטייר, חיה (1995), **נשים במשרה חלקית בישראל**, דו"ח מחקר, מכון גולדה מאיר, אוניברסיטת תל אביב.
- שטייר, חיה (2006), "שוק העבודה", בתוך אורי רם וניצה ברקוביץ (עורכים), **אי-שוויון – פרקים נבחרים**, הוצאת מאגנס, עמ' 385–392.
- שטייר, חיה (2010), "סוף עידן המפרנס היחיד: משפחות עם שני מפרנסים בישראל", בתוך ורדה מילבאואר וליאת קוליק (עורכות), **משפחות עובדות: הורים בשוק העבודה בישראל**, עמ' 17–45.
- Bianchi Suzanne M., John P. Robinson, and Melissa A. Milkie (2007), *Changing Rhythms of American Family Life*, Russell Sage Foundation.
- Stier Haya (1998), "Short-Term Employment Transitions of Women in the Israeli Labor Market," *Industrial and Labor Relations Review*, 51, No. 2, pp. 101-113.